

вання виправлення засудженого і порушення в нього прагнення до цього» [11, с.92]. З таким розумінням задач прогресивної системи не можемо погодитися хоча б тому, що не можна обмежувати задачі прогресивної системи лише задачею «стимулювання засудженого до виправлення».

Розуміючи прогресивну систему як ідею, основний принцип стратегії і тактики діяльності адміністрації кримінально-виконавчих установ і поведінки засудженого, ми маємо на увазі, що подібна система повинна застосовуватися при виконанні і відбуванні будь-якого, кожного виду кримінального покарання, зрозуміло, у тому чи іншому обсязі.

Список літератури: 1. Философский энциклопедический словарь. 2 изд. М., 1989. 2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. 20-е издание, стереотипное. М., 1988. 3. Толковый словарь русского языка: в 4 т. /Сост. В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, Б.А. Ларин и др.; Под ред. Д.Н. Ушакова. М., 1994. 4. А.Е. Наташев. Неприемлемость «прогрессивной системы» отбывания лишения свободы // Проблемы развития исправительно-трудового законодательства, Саратов, 1961. 5. Ткачевский Ю.М. Проблемы совершенствования прогрессивной системы исполнения уголовных наказаний // Вестник МГУ. Сер. 11. Право. 1981. № 6; його ж. Содержание прогрессивной системы уголовных наказаний // XXVI съезд КПСС и укрепление законности и правопорядка. М., 1982. 6. Бажанов О. И. Прогрессивная система исполнения наказания. Минск. Наука и техника, 1981. 7. Комментарий к Основам исправительно-трудового законодательства ССР и союзных республик. М., 1972. 8. Познышев С. В. Очерки тюрьмоведения. М., 1915; Исаев М. М. Основы пенитенциарной политики. М.-Л. 1927. 9. Ткачевский Ю.М. Прогрессивная система исполнения уголовных наказаний /Учебное пособие. М., 1997.

Надійшла до редколегії 16.10.02

Т.П. Матюшкова

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ОСОБИ ПОТЕРПІЛОЇ В МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Криміналістичне вивчення особи потерпілої має велике значення для методики розслідування таких насильницьких злочинів, як вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, зґвалтувань, незаконного позбавлення волі тощо. Водночас слід підкреслити, що в криміналістиці проблема вивчення особи потерпілої від насильницьких злочинів досліджена недостатньо. Зокрема, в Україні глибокі криміналістичні дослідження в цьому напрямку не провадилися.

Зґвалтування є найбільш жорстоким зі злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності. Особливо, якщо мова йде про так зване «зґвалтування довіри», коли злочинець та потерпіла раніше знали один одного та, навіть, мали певні стосунки [1, с.80–90]. Як свідчить узагальнення судової практики по справах проти статевої свободи й статевої недоторканності, за останні роки значно збільшилась їх кількість в сім'ї, особливо відносно неповнолітніх дівчаток. За даними соціологічних досліджень кожна третю дівчину примушували до вступу в статевий зв'язок, кожна десята була зґвалтована [2, с.61–72]. Слід зазначити, що більшість дівчаток-підлітків були зґвалтовані або батьком, або вітчимою. Останні

примушували їх до статевих стосунків тривалий час (два-чотири роки) [3]. Викладене дає підстави погодитись з думкою психологів про існування великої кількості латентних сімейних зґвалтувань і, відповідно, латентних жертв злочинів. У зв'язку з цим доцільно нагадати, що кожний потерпілий – це жертва злочину, але не кожна жертва – потерпілий. За результатами наших досліджень майже 74% злочинів цієї категорії вчинюються злочинцями стосовно тих жінок та дівчаток, з якими вони були раніше знайомі. У 45% випадках неповнолітні дівчата зґвалтовані своїм батьком або вітчимом. Зазначене дає підстави підкреслити, що зґвалтування – це суспільно небезпечні злочини, що завдають потерпілим величезну моральну й психологічну травму, фізичну й майнову шкоду. Особа потерпілої, у зв'язку з цим, потребує подальших соціологічних, психологічних і криміналістичних досліджень.

Метою криміналістичного вивчення особи потерпілої є одержання й накопичення відомостей про факти, що характеризують особу потерпілої. Останні необхідні слідчому для вирішення наступних тактичних завдань: по-перше, визначення основних напрямків розслідування, прийняття тактичних рішень стосовно вибору методів розслідування; по-друге, вибору тактичних прийомів провадження окремих слідчих дій за участю потерпілої; по-третє, доказування об'єктивної та суб'єктивної сторони складу злочину, встановлення причин та умов, що сприяли його вчиненню.

Вважаємо, що всебічне, повне і об'єктивне розслідування насильницьких злочинів дійсно значною мірою залежить від вивчення особистості потерпілої, ретельного аналізу й оцінки внутрішньої, психологічної сторони її поведінки, взаємовідносин із обвинуваченим.

Особа потерпілої є об'єктом дослідження в психології, соціології, кримінальному праві, кримінальному процесі, кримінології, криміналістиці та ін. На нашу думку, основними напрямками вивчення особи жертв, потерпілих від зґвалтувань, повинні бути: біографічні дані; відомості про спосіб життя потерпілої та її поведінку до злочину; характеристика її інтелектуальних та моральних якостей; відомості щодо її фізичного та психологічного стану в докримінальній, кримінальній та післякримінальній ситуаціях; інші дані, які мають значення для розслідування.

Криміналістичне вивчення особи потерпілої в методиці розслідування насильницьких злочинів має для розвитку науки і практики криміналістики, наприклад, при розробці криміналістичної характеристики злочинів проти статевої свободи й статевої недоторканності, велике значення.

У криміналістичній літературі викладені різні точки зору щодо структурних елементів криміналістичної характеристики насильницьких злочинів, зокрема зґвалтувань. Так, В.В. Тищенко пропонує в якості структурного елемента криміналістичної характеристики цих злочинів включити зв'язок між злочинцем та жертвою [4, с.38]. Визначає зв'язок елементів криміналістичної характеристики злочину, приховування його слідів з особою злочинця, його жертвою та обставинами вчинення злочину також і О.Р. Ратінов [5, с.34]. Як окремі елементи криміналістичної характеристики зґвалтувань розглядає особу злочинця та особу потерпілої В.Ю. Шепітько [6, с.421]. Значна більшість дослідників вказаної проблеми прави-

льно визначає, що особистість потерпілої у злочинах про зґвалтування є структурним елементом їх криміналістичної характеристики [7, с.25; 8, с.546]. Більш того, С.А. Селіванов зазначає, що «в злочинах проти особистості достатньо повної характеристики не може бути без докладних відомостей про особу потерпілого, безпосереднім чином пов'язаних з об'єктом злочинного посягання» [9, с.56].

Слід погодитися з науковими поглядами Є.Є. Центрова. Він досліджує особистість потерпілої з інформаційно-пізнавальної точки зору – як об'єкт, який відображає і несе на собі і в собі сліди, що є криміналістично значущими; і, одночасно, вносить певні зміни до конкретної обстановки, залишає інформацію про себе і свої дії на об'єктах, особах, з якими у зв'язку чи в результаті злочинного посягання вступав у взаємодію або знаходився у взаємовідносинах [7, с.40].

Викладене дозволяє зробити висновок, що особистість потерпілої взаємозв'язана з такими структурними елементами криміналістичних характеристик злочинів проти свободи та статевої недоторканності, як спосіб, місце, час, обстановка вчинення та наслідки злочину, а також з особистістю злочинця.

Водночас, особа потерпілої як елемент криміналістичної характеристики зґвалтувань має специфічні риси, які обумовлені «необхідністю ретельного вивчення не тільки обставин самої події та особи потерпілої, але й різних сторін її особистого життя, у тому числі інтимного» [7, с.8].

Вважаємо, що для правильної оцінки поведінки потерпілої в ситуаціях вчинення злочину доцільно враховувати не тільки її психологічні та фізіологічні особливості (вік, стан здоров'я, інтелектуальні якості та ін.), а й наявність знайомства із злочинцем, будь-якої залежності від нього, тривалість періоду вчинення злочинів стосовно потерпілої. Всі ці інформаційні дані потребують глибокого психологічного аналізу.

У зв'язку з цим слідчому доцільно використовувати психологічні знання, що надасть йому змогу контролювати, перевіряти і направляти пізнавальні, вольові і емоційні процеси інших осіб, приймати правильні рішення як під час проведення окремих слідчих дій, так і під час розслідування в цілому. Водночас доцільно використовувати допомогу фахівців у сфері психології, залучаючи їх як спеціалістів до участі у проведенні окремих слідчих дій. Зокрема, допиту, пред'явлення для впізнання, очної ставки тощо. Особливо, якщо зазначені слідчі дії проводяться за участю неповнолітньої або малолітньої потерпілої. Фахівці-психологи володіють основами педагогічних і психологічних знань, розуміють вікову психологію підлітків, допоможуть слідчому правомірно впливати на дівчат-підлітків, змушувати їх до активного сприяння в установленні обставин злочину, у необхідних випадках – до свідомого перегляду своєї поведінки до, під час і після злочину, що сприятиме повному, всебічному і об'єктивному розслідуванню. Наряду з цим доцільно використовувати допомогу психологів, залучаючи їх в якості експертів під час проведення експертиз. За результатами наших досліджень лише у 49% випадках під час розслідування статевих злочинів, що скоєні відносно неповнолітніх або малолітніх дівчат, були призначені та проведені психологічні або комплексні психологічно-психіатричні експертизи. Втім, як відомо, зґвалтування відносяться

до емоційно насиченого виду злочинів, основний елемент яких – особа потерпілої – обов'язково повинен оцінюватись з урахуванням її психологічних особливостей.

Одним із елементів методики розслідування окремих видів злочинів є криміналістична профілактика. Слід зазначити, що при розслідуванні зґвалтувань та інших статевих злочинів важливе значення має їх попередження. У зв'язку з цим вважаємо, що проблема попередження насильства в сім'ї була і є актуальною як в Україні, так і в інших державах. Вона неодноразово була предметом розгляду під час засідань міжнародних організацій. Так, в Декларації Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 року викладені факти зростання насильства в сім'ї. Зокрема, застосування фізичного, статевого та психологічного насильства до жінки у родині, в тому числі нанесення побоїв, статево примушування, зґвалтування неповнолітніх дівчаток [10, с.2]. В Україні проблеми протидії насильству в сім'ї були предметом обговорення на державному рівні. Про це свідчить низка постанов уряду, прийняття Верховною Радою України 15 листопада 2001 року Закону України «Про запобігання насильству в сім'ї». Одне з концептуальних положень Закону – визнання сексуального насильства в сім'ї як протиправного посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканність іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї.

З огляду на викладене, на наш погляд заслугоує на увагу точка зору М.В. Франка у тому, що «тріада» злочин – злочинець – злочинність, повинна бути доповнена – потерпілим, жертвою злочину» [11, с.6]. У зв'язку з цим вважаємо, що криміналістичне вивчення особи потерпілої від злочинів проти її статевої свободи й статевої недоторканності набуває актуального значення при вирішенні тактичних завдань у методиці їх розслідуванням.

Список літератури: 1. Кравцова О.А. О психологических последствиях сексуального насилия // Вестник МГУ. Сер.14. Психология. 1999. №2. 2. Івашенко О.В. Соціальні причини сексуальних зловживань щодо дітей та підлітків (за матеріалами соціологічного дослідження) // Проблеми насильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти, Х., 1999. 3. Шуба В. Майбутнє нації. Яким воно буде? // Крок. 2001. № 19; В. Неїжмак. Івана «замочили» діти-месники // Україна молода, 2002. № 38 26.02.02; А. Багнюк. Він любив дітей. Але по-своєму // Україна молода, 2002. № 57 від 27.03.02. 4. Тищенко В.В. Криміналістическое значение связи «преступник-жертва» для методики расследования отдельных видов преступлений // Криміналістика и судебная экспертиза. Вып.№16. К., 1979. 5.Рашинов А.Р. Судебная психология для следователей. М., 1967. 6. Криміналістика: Підручник / За ред. В.Ю. Шепітько. К., 2001. 7. Центров Е.Е. Криміналістическое учение о потерпевшем. М., 1988. 8. Криміналістика: Учебник для вузов. Отв. ред. проф. Н.П. Яблоков. М., 1995. 9.Селиванов Н.А. Криміналістическая характеристика преступлений и следственные ситуации в методике расследования // Социалистическая законность. 1977. №2. 10. Декларація про викоренення насильства у відношенні жінок, проголошена резолюцією 48/104 Генеральної Асамблеї ООН 20.12.93. 11. Потерпевший от преступления. Материалы научно-практической конференции. Дальневосточный гос. Ун-т, 1974.

Надійшла до редколегії 01.07.02